

אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למדעי הרוח
המחלקה לתרגום וחקר התרגום

**מְדִינָה וּמְדִינָה פְּכַתְבָּהּ וְעַם וְעַם פְּלִשְׁתִּינוּ:
על התרגום המסקרן למילים המקראיות
"כתונת) פסים" ו"סריס"**

**עבודת סיום במסגרת הקורס:
התרגום בראי היהדות (50-016)**

מוגש לידי: פרופ' פרנסין קופמן

מגישה: שרית אפריאט (01787688)

תאריך הגשה: ט' באלול התשס"ח, 9 בספטמבר 2008

תוכן העניינים

3	מבוא
4	- גרסת המלך ג'יימס (KJV)
4	- תרגום השבעים (תה"ש)
5	- הוולגטה (וולי)
6	(כתונת) פסים
9	סריס
12	סיכום ומסקנות
13	רשימת מקורות

מבוא

המקרא הוא מושא למחקר רב לאורך הדורות. מרכזיותו של הטקסט המקראי בתרבויות כה רבות ברחבי העולם, מני אז ועד היום, הפכה אותו לנושא מרתק לדיון שאינו חדל להתחדש ולחדש. גם בחקר התרגום רבו המחקרים אודות המקרא, שניתן לבחינה מהיבטים מגוונים מכיוון שתורגם לשפות רבות בתקופות שונות לאורך אלפיים שנה. ייתכן שמסורת ארוכת-שנים זו היא סוד קסמו של המקרא כמושא מחקרי בתחום התרגום, או כפי שמנסח זאת Nida (1994):

“Anyone who retranslates a text is usually well aware of what one or two predecessors have done, but a Bible translator has some 2,000 years of translators looking over his or her shoulder.” (p. 199)

כחלק מהספרות הקאנונית, יש שתרגום כלשהו של המקרא נתפס כמעט כמקור עצמו. לדוגמה, עבור דוברי אנגלית רבים בני-ימינו, למינוחים ולתחביר המשמשים בתרגום לאנגלית של המקרא, המכונה גרסת המלך ג'יימס (The King James Version, ובקיצור ה-KJV) נוסף "ניחוח" כה ייחודי, עד כי תרגומים מודרניים יותר של המקרא לאנגלית נדחים כיון שאין הם התני"ך. כמו כן, מאות ציטוטים מתרגום זה לאנגלית של המקרא חדרו לספרות האנגלית (Nida 1994:200). כך, למשל, מקובל כיום לדמיין את כתונת הפסים שלבש יוסף, בנו של יעקב אבינו, כבגד עליון צבעוני, וזאת משום תיאורה בתרגום זה לאנגלית כ"coat of many colours" (Genesis 37:3). במילים אלו ממש נעשה שימוש בטקסט של המחזמר המצליח של אנדרו לוי וובר וטים רייס משנת 1968 "Joseph and the Amazing Technicolour Dreamcoat", שתורגם לשפות שונות, ביניהן עברית, והוצג על במות ברחבי העולם, כשהדמות הראשית עטויה בגלימה ססגונית רחבת-שוליים, ולא בהכרח רקומה פסים-פסים.

דוגמה זו הביאה אותי לתהות כיצד הפכה כתונת **פסים** בעברית לכתונת **צבעונית** באנגלית. על כן בחרתי בעבודה זו לבחון את השתלשלות התרגום של המילה "פסים" במקרא מהטקסט העברי של נוסח המסורה (נה"מ) ועד גרסת המלך ג'יימס (KJV). כיון שהתרגום לאנגלית לא נעשה במנותק ממסורת התרגום שקדמה לו, ולכל הפחות מוכרים היו ליוצריו התרגום ליוונית והתרגום ללטינית, נבחן תרגום המילה גם בתרגום השבעים (תה"ש) ובוולגטה (וול'). כבר בפתח הבדיקה נוכחתי לדעת כי המילה "פסים" במקרא היא מילה נדירה, יחידאית כמעט (hapax legomenon), ועל כן קשה מטבעה לפירוש ולתרגום. על מנת שלא להיתפס למסקנות באשר לתרגומים וליחסים ביניהם על סמך תרגום מילה שממילא קשה לתרגמה באופן מיוחד, לצד ניתוח השתלשלות תרגומה של מילה זו, נבחרה מילה נוספת מפרק 37 בבראשית, והיא המילה "סריס". מילה זו אינה נדירה כלל, אלא מופיעה למעלה מ-40 פעם במקרא, בספרים שונים, מוקדמים ומאוחרים – מבראשית ועד אסתר. ניתוח מופיעה במקור העברי ובתרגומים ליוונית, ללטינית ולאנגלית, העלה תמונה מעניינת של התרגומים והיחסים ביניהם, שהשלימה את ניתוחה של מילה נדירה באותם הטקסטים. כמובן שמניתוח של שתי מילים אקראיות לא ניתן להבין לעומק את הבחירות שנעשו בתרגומים ואת היחסים שבין הטקסטים, אך הבחירה במילה יחידאית ובמילה נפוצה יותר מעלה השערות מסקרנות שאותן ניתן להמשיך ולחקור במסגרת קורפוס מקיף יותר.

גרסת המלך ג'יימס (KJV)

"The Authorized Version of the English Bible" משנת 1611, המכונה גם גרסת המלך ג'יימס (The King James Version, ובקיצור ה-KJV), חובר על ידי 54 מתרגמים שמונו למלאכה זו על ידי מלך אנגליה, המלך ג'יימס הראשון. תרגום זה למקרא היה הטקסט העיקרי ששימש את הפרוטסטנטים במשך 270 שנה, וגם עמוק לתוך המחצית השנייה של המאה העשרים, עבור רבים מתומכי ובאי ה-Church of England מדובר היה בתנ"ך *par excellence*. על אף השפה הנהדרת שבה נקט, התגלו בתרגום זה טעויות חמורות בהעברת התוכן, ועל כן בין השנים 1881 ו-1885 יצאה לאור מהדורה נוספת שלו, שכונתה "the English Revised version". ב-1901 יצא לאור גם "The American Standard version", אך בעוד ששני התרגומים המאוחרים שימשו את העולם האקדמי, הרי שבליטורגיה כמעט שלא היה תחליף ל-KJV. גם כיום נתפס התרגום משנת 1611 כמורשת תרבותית יקרה, אם כי ארכאית מבחינה לשונית, והוא מועדף על פני תרגומים מודרניים (Snell-Hornby 1995-1996:197-199).

תרגום השבעים (תה"ש)

המונח 'תרגום השבעים', ובשמו הלועזי *Septuaginta*, מציין במקורות הקדומים את תרגום התורה ליוונית. מאוחר יותר החל המונח הזה לשמש ככינוי מקיף לקורפוס הכולל את תרגומי כל ספרי המקרא. תרגומים אלה נוצרו על-ידי אנשים שונים במשך תקופה ממושכת, ואופיים שונה מספר אחד לחברו. לעומת המסורות הקדומות, שלפיהן נעשה התרגום לבקשתו של המלך תלמי ולצורכיהם של לא-יהודים, הדעה המקובלת במחקר היא, שהתרגום נעשה לצורכיהם של יהודים, קרוב לוודאי של יהודי מצרים – אם לצרכים ליטורגיים (תרגום בבית הכנסת), אם כספר לימוד, לציבור הרחב, ששפתו הייתה יוונית. אין כמעט תקדים בעולם הקדום למעשה התרגום של השבעים. מפעלי תרגום מלשון ללשון לא היו קיימים בעולם הקדום. כתובות דו-לשוניות או תלת לשוניות, כמו האבן מרוזטה, היו מעשים בודדים וחד-פעמיים, וגם כללו טקסט קצר מאוד. כך שלא היה לספטואגינטה מודל לחיקוי. גם אם נניח, שתה"ש החל כתרגום בבית הכנסת וכנספח לקריאה בתורה בנוסח העברי, שונה תרגום בעל-פה, שהוא פעולה חד-פעמית, מהעלאת תרגום על הכתב, שהוא דבר מחייב. על אחת כמה וכמה, כאשר מדובר בטקסט מקודש, שמסירתו מחייבת משנה זהירות. אין ספק שספרי התורה היו הראשונים שתורגמו, וכנראה באותו מקום ובקרבת זמן. גם קרוב לוודאי, שבמידה מסוימת שימשו תרגומי התורה מודל למתרגמים אחרים, שבמקרים רבים נעזרו בפתרונותיהם. עם זאת, תכופות נוקט כל מתרגם פתרונות משלו, ואפילו תרגומי ספרי התורה, אשר מוכח שנעשו על-ידי אנשים שונים, הולכים בדרכים שונות ומגוונות. (צפור 2006 : 9-16).

בעבודה זו נעשה שימוש במקורות הבאים לחילוץ המובאות הרלוונטיות בתרגום ליוונית: הטקסט ביוונית, המכונה *Septuagint* ברשימת המקורות, נלקח ממקור מקוון; התרגום לעברית מובא מתוך צפור (2006) ואילו התרגום לאנגלית של Sir Lancelot C.L. Brenton משנת 1851 נלקח ממקור מקוון, המכונה *Septuagint in English* ברשימת המקורות.

הוולגטה (וול')

העדות המוקדמת ביותר לקיומו של תרגום ללטינית של המקרא מגיעה מצפון אפריקה בתחילת המאה השנייה לספירה. מעט מאוחר יותר נודע על תרגומים ללטינית ברחבי העולם המערבי, בדרום גאליה וברומא. מספר הולך וגדל של נוצרים דוברי לטינית נאלץ להשתמש ביוונית במקום בשפתו בתפילות ובלימודים התיאולוגיים, והורגש צורך בתרגום מוסמך של המקרא ללטינית. לא קיים כתב-יד אחד שלם של תרגום המקרא ללטינית לפני תרגומו של הירונימוס, הוא הוולגטה. מקצת התרגומים הקדומים מופיעים כהערות בשולי כתב-יד קדומים של הוול', ולעתים ספר שלם בתרגום הקדום ללטינית (*Vetus Latina*) הוכנס לתרגום זה. את מלאכת תרגום המקרא ללטינית החל הירונימוס ברומא בשנת 383 על פי צו שניתן לו מאת האפיפיור דמאסוס הראשון. מטרת התרגום הייתה לגבש גרסה מאוחדת ומוסמכת של תרגומי המקרא ללטינית. הוא החל בתרגום כתבי הברית החדשה, ולצורך כך אסף כתב-יד רבים כלל הניתן והשווה אותם לתה"ש. לאחר שנים אחדות עבר להתגורר בארץ ישראל ושם תרגם את מרבית ספרי המקרא (הברית הישנה). לפני הירונימוס עמדו מספר תרגומים ליוונית וללטינית, ומשהתקשה להכריע במקומות שבהם התרגומים היו שונים אלה מאלה, גבר בו הצורך לחזור למקור העברי ולחפש שם את הסיבה לשימוש במקבילה כזו או אחרת (Kedar-Kopfstein 1968:40-49).

בעבודה זו נעשה שימוש במקור מקוון, המכונה *Vulgate* ברשימת המקורות, לחילוץ המובאות הרלוונטיות בתרגום ללטינית. במקור זה מופיע הטקסט הלטיני לצד תרגומו לאנגלית (Douay-Rheims).

(כתונת) פסים – (A Coat of) Many Colours

נה"מ: וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו כִּי בֶן זָקְנִים הוּא לוֹ וַעֲשָׂה לוֹ כְּתוֹנֶת פְּסִים (בראשית 37: 3, הדגשה שלי)

KJV: Now Israel loved Joseph more than all his children because he was the son of his old age and he made him a **coat of many colours** (Gen 37:3, גופן נטוי במקור, (הדגשה שלי)

איך הפכה כתונת הפסים של נוסח המסורה למעיל הצבעוני בתרגום למלך גיימס? בתרגום השבעים הצירוף המקביל - χιτωνά ποικίλον - פירושו בעברית 'כתונת ססגונית'¹. אם כן, הצבעוניות בגרסה האנגלית מגיעה ככל הנראה משם, והיוונית משתקפת גם בוולגטה:

Vulgate: Israhel autem diligebat Ioseph super omnes filios suos eo quod in senectute genuisset eum fecitque ei tunicam polymitam
Now Israel loved Joseph above all his sons because he had him in his old age and he made him a coat of divers colours. (הדגשה שלי)

בעברית החדשה, למילה "פסים" מובן המקביל ל-'stripes' באנגלית, ונראה כי מובן זה קיים כבר בספרות התנאים, אך במקרא מופיעה המילה "פסים" רק בצירוף "כתונת-פסים"². בשל העובדה שמדובר במילה נדירה, יחידאית כמעט (hapax legomenon), פירושה אינו ברור והמתרגם אותה עומד בפני הכרעה קשה בבחירת המקבילה בשפת היעד. Nida (1994) טוען כי:

"Even when an expression is almost totally incomprehensible to an audience, there is strong pressure to retain traditional formulations." (Nida 1994:199)

אם כן, מהן אותן "traditional formulations" שפעלו כאן? מה גרם למתרגמים ליוונית וללטינית לבחור בפירוש 'צבעוני'?

מלבד שלוש היקרויות בפרק 37 בספר בראשית (פסוקים 3, 23 ו-32), הצירוף "כתונת-פסים" מופיע במקרא במקום אחד נוסף, בשמואל ב' בסיפור אמנון ותמר. אבחן כעת את התרגומים השונים בהיקרות זו, ובתוך כך אנסה לעמוד על התשובה לשאלה:

נה"מ: וַעֲלֶיהָ כְּתוֹנֶת פְּסִים כִּי כֵן תִּלְבָּשֶׁן בְּנוֹת-הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלֹת מְעִילִים וַיֵּצֵא אוֹתָהּ מִשְׁרָתוֹ הַחוּץ וַנְּעַל הַדָּלֶת אַחֲרֶיהָ" (שמואל ב' 13: 18, הדגשה שלי)

KJV: And *she had a garment of divers colours* upon her for with such robes

¹ על פי צפור 2006: 452.

² אבן-שושן 2003: 1503. המילה "פס" ביחיד מופיע במקרא פעמיים בספר דניאל, שם "פס יָדָא" (דניאל 5: 5) ו"פָּסָא דִי-יָדָא" (דניאל 5: 24) – צירוף שפירושו בארמית הוא 'כף ידי' (רש"י, שם, וראי הערה 4 ו-8).

were the king's daughters *that were* virgins appareled. Then his servant brought her out and bolted the door after her": (2 Samuel 13:18, גופן נטוי במקור, (הדגשה שלי)

נראה כי ב-KJV נשמר אלמנט הצבעוניות גם בהיקרות זו, אם כי התרגום אינו זהה לזה שבבראשית (garment לעומת coat; divers(e) colours לעומת many colours). תופעה דומה קיימת בתה"ש, שם כנגד "כתונת פסים" מופיע χιτων καρπωτος, שפירושו 'a variegated³ robe'. כלומר, אלמנט הצבעוניות נותר בעינו אך התרגום אינו זהה לזה שבבראשית.

הבדל זה בתרגום ליוונית מעורר אסוציאציה לכתונת צבעונית מקראית נוספת, שייתכן שבהשראתה פורשה המילה "פסים" בתרגומים ליוונית וללטינית (ובעקבותיהם לאנגלית) כ'ססגונית'. ואמנם, הרמב"ן⁴ משווה את כתונת יוסף לכתונת התשבץ של הכהנים במקדש. בפירושו לשמות פרק 28 פסוק 2 אומר הרמב"ן: "כמו שמצינו בכתנת ועשה לו כתנת פסים (בראשית לז ג), שפירושו מרוקמת כדמות פסים, והיא כתונת תשבץ"⁵. ומהו אותו תשבץ? אומר רש"י⁶ בפירושו לשמות פרק 28 פסוק 4: "תשבץ - עשויין משבצות לנוי והמשבצות הם כמין גומות העשויות בתכשיטי זהב למושב קביעת אבנים טובות ומרגליות". כלומר, לדעת הרמב"ן כותונתו של יוסף הייתה עשויה משבצות ובהן אבני-חן צבעוניות, וזו המשמעות המילולית של המילה variegated לעומת multi-coloured: עשויה טלאים או נקודות בצבעים שונים, ולא סתם צבעונית. צפור (2006: 454) מציין שגם בתרגום למילה "נקד" על צורותיה השונות בפרקים 30-31 בבראשית, התרגום ליוונית בתה"ש משתמש באותה המילה. לסיכום, במסורת היהודית המאוחרת קיימת ההשוואה בין כתונת התשבץ הצבעונית של הכהנים במקדש ובין כתונת הפסים של יוסף ושל תמר, וייתכן שמסורת פרשנית דומה הביאה לתרגום המילה "פסים" כ'ססגונית' בתה"ש, בוול' לספר בראשית וב-KJV. יש לציין שבשירו של משה אבן-עזרא⁷, "כתנות פסים"⁸, מקביל המשורר גם כן את כתונת הפסים של יוסף למעיל התשבץ של הכהן ושניהם מסמלים הן כבוד מלכים והן עושר וססגוניות שבהם מתעטף הטבע בעת הפריחה.

אך אין להתעלם מכך שעל פי המקורות שבידינו, פירוש מעין זה למילה "פסים" היה רווח בתקופה מאוחרת למדי במסורת היהודית (המאות ה-11-13), בעוד שבתקופה מוקדמת יותר, כגון תקופת המשנה והתלמוד (מאות 2-5), הרי שהפירוש הנפוץ יותר הוא דווקא זה: "וישראל אהב

³ Variegated - having discrete markings of different colors (Merriam-Webster).

פירוש הצירוף היווני על פי Septuagint in English.

⁴ ר' משה בן נחמן (1194-1270), רב והוגה-דעות מספרד ואחד המחברים הגדולים בספרות התלמודית בימי הביניים; פילוסוף, איש-קבלה, פרשן מקרא, משורר ורופא (מתוך אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 12 עמודה 774, תרגום שלי).

⁵ כל המפרשים היהודיים למקרא מתוך מקראות גדולות (1998).

⁶ ר' שלמה יצחקי (1105 – 1040), גדול מפרשי התלמוד שבכל הדורות, ומן החשובים במפרשי המקרא (מתוך האנציקלופדיה העברית, כרך לא, עמודות 992-995).

⁷ ר' משה בן יעקב אבן-עזרא (אחרי 1055-1135), משורר עברי ופילוסוף מספרד (מתוך אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 8 עמודות 1170-1171).

⁸ קְתָנוֹת פְּסִים לְבָשׁ הֵגֵן וְכִסּוֹת רִקְמָה מְדֵי דְשָׂאוּ וּמְעִיל תִּשְׁבֵּץ עֵטָה כָּל עֵץ וְלִכְל עֵץ הָרָאָה פְּלֵאוּ וְגו' (מתוך אבן עזרא, עמוד ז).

את יוסף [...] ועשה לו כתונת פסים [...] פסים שהיתה מגעת עד פס ידו⁹ (מדרש רבה בראשית פרשה פד פסקה ח). והנה, בתרגומים ליוונית ולאנגלית אין כל זכר לדבר. אך מעניין שבסיפור אמנון ותמר בשמואל ב', דווקא בוול, שהסתמכה לא רק על התרגומים ליוונית אלא גם על המקור העברי, אלמנט הצבעוניות נעלם מהכתונת, וכנגד "פסים" מופיע הפעם הצירוף המקביל באנגלית ל'long robe' – "tunica huiuscemodi".

Wevers (1993: 614) טוען שגם בתרגום היווני של סימכוס¹⁰ נעשה שימוש במקבילה יוונית שפירושה "a tunic with sleeves". כמו כן טוען Wevers (1993: 614) כי בתרגום היווני של עקילס¹¹, המקבילה היוונית ל"כתונת פסים" אינה ברורה דיה וייתכן שחלה בה טעות סופרים, אך לצורה המשוחזרת לדעתו יש המשמעות "a tunic of (i.e. down to) the ankles". חשיבותם של עקילס וסימכוס היא בכך שהם נעשו על-פי הנוסח העברי של ימיהם, ואין הם רק שיפורי של תה"ש¹². צפור (2006: 454) מסביר: "לאחר 'ועליה כתנת פסים' ממשך הכתוב ומבאר: 'כי כן תלבשן בנות המלך הבתולות מעילים', כלומר, מונח אחד מתבאר על ידי משנהו." (הדגשה במקור). נראה, אם כן, כי בתרגומים מקובלים אחרים ליוונית, וכן בתרגום ללטינית, יש ייצוג גם לפירוש המילה "פסים" כ'שרוולים', המעוגן במסורת היהודית המוקדמת. עם זאת, יש לציין שפירוש זה אינו מוצא ביטוי בתרגום במקומו בראשית אלא רק בשמואל ב'.

שני מפרשים יהודיים מאוחרים, רלב"ג בן המאה ה-14 ומצודת ציון (ר' דוד אלטשולר) בן המאה ה-17, שילבו בין שני הפירושים המוכרים בפירושם לפסוק בשמואל ב' והסבירו כי כתונת הפסים הייתה עשויה יריעות בצבעים שונים שרוחב כל אחת הוא כרוחב פס היד. שילוב מעין זה לא נראה בתרגומים, אלא אם נטען שעצם הבחירה במילה "coat" משמעה 'בגד בעל שרוולים ארוכים'.

לסיכום, המילה המקראית "פסים" היא מילה יחידאית, המופיעה בעברית בצירוף "כתונת פסים" בלבד ועל כן קשה לפירוש ולתרגום. במסורת היהודית המוקדמת מקובל היה לפרש את המילה "פסים" ככתונת בעלת שרוולים ארוכים, והדים לכך ניתן למצוא בתרגומים קדומים ליוונית וכן בתרגום הוול' ללטינית, אם כי לא להיקרות בראשית אלא להיקרות אחרת בשמואל ב'. פירוש מאוחר יותר של הצירוף "כתונת פסים" משווה אותה לכתונת התשבץ של הכהן הגדול, שהייתה משובצת אבני חן צבעוניות. ייתכן שמסורת מאוחרת זו באה לידי ביטוי כבר בתרגום השבעים, ובעקבותיו ככל הנראה בתרגום ה-KJV לאנגלית, שם בסיפור יוסף: "a coat of many colours".

⁹ פס היד = פרק היד. כלומר, כתונת עם שרוולים ארוכים. כאמור בהערה 1 לעיל, בארמית מקראית פירוש הצירוף "פס-יד" המופיע פעמיים בספר דניאל הוא 'כף יד'.

¹⁰ זהותו של סימכוס וזמנו אינם ברורים: כנראה המחצית השנייה של המאה השנייה לספירה או ראשית המאה השלישית. נראה שהיה בקשר עם חכמי היהודים בארץ ישראל, ואולי אף כתב את תרגומו-עיבודו למען יהודי קיסריה, בעלי התרבות ההלניסטית. תרגומו של עקילס היה לפניו ומטרת תרגומו הייתה לשפר את הסגנון היווני. (צפור 2006: 34-35; Kedar-Kopfstein 1968:39).

¹¹ תרגום שחובר במאה השנייה לספירה על ידי עקילס הגר, המוזכר בספרות התלמודית כתלמידו של ר' עקיבא. בניגוד לתרגום השבעים, שבתקופה זו נדחה על-ידי היהדות, תרגומו של עקילס היה רצוי לחכמים. מאפיינים את עקילס תרגום מילולי ודבקות בנוסח העברי. הוא מחויב לחלוטין לטקסט העברי ומוותר על כל יומרה ליוונית טובה או לפחות סבירה. (צפור 2006: 33-34; Kedar-Kopfstein 1968:37).

¹² צפור 2006: 35.

סריס – Officer

נה"מ: והמדננים מכרו אתו אל-מצרים לפוטיפר סריס פרהעה שר הטבחים (בראשית 37: 36)

KJV: And the Midianites sold him into Egypt unto Potiphar **an officer** of Pharaoh's and captain of the guard (Gen 37:36)

באבן-שושן 2003 מוגדרת המילה "סריס" כ: "1. מעוקר, מי שנכרתו אשכיו או שנפגעו קשות, אדם שסורס [...] 2. עבד שסורס ונתמנה בחצר המלך לשמירה על הרמון הנשים [...] 3. כינוי בימי קדם לשר ולפקיד בבית המלכות [...]". (אבן-שושן 2003: 1326). כלומר, לדעת מחבר המילון, מדובר במילה פוליסמית בעלת שלוש משמעויות שונות. ניכר כי בין שתיים מהמשמעויות שמונה אבן-שושן (הגדרה 1 ו-2 לעיל) יש קשר סמנטי, אך שמא ניתן לטעון כי אל מול ההגדרה השלישית מוצאים אנו שתי מילים שונות, הומונימיות? למילה העונה על הגדרות 1-2 יש שורש עברי/ארמי ס.ר.ס, המקביל באנגלית ל-'castrate', אך נראה שלמילה העונה על ההגדרה השלישית מקור אחר. מסקנה זו עולה מכך שלצד ההגדרה השלישית מציין המחבר כי ייתכן שמקור המילה באכדית, שם ša reši פירושו 'שבראש', כלומר – הממונה. לפיכך, ניתן אולי לומר שהמילה "סריס" שמשמעותה 'שר/פקיד' אינה אלא מילה אחרת בעלת צליל דומה וכתוב זהה ל"סריס" העברית/ארמית.

המילה "סריס" על צורתיה השונות מופיעה במקרא 42 פעמים¹³ ומתפרשת על פני כל התקופות: מהתורה (בראשית) דרך נביאים ראשונים (שמואל א' ומלכים א'-ב') ואחרונים (ישעיהו, ירמיהו) ועד המאוחרים שבכתובים (דברי הימים א'-ב', דניאל, אסתר). יש לציין שמלבד שלוש היקרויות, שבהן ההקשר כללי, בכל היתר מוזכר הסריס בהקשר של תיאור חצר המלך ואנשיו. כלומר, מבחינת המצאי במקרא, הרי שמשמעות המילה "סריס" עונה במרבית המקרים על הגדרה 2 (בעיקר במגילת אסתר) או 3 של אבן-שושן. מתוך 42 ההיקרויות במקרא, ב-12¹⁴ מקומות מתרגם ה-KJV "officer"¹⁵, ב-17¹⁶ מקומות מתרגם "eunuch"¹⁷ וב-13¹⁸ מקומות מתרגם "chamberlain"¹⁹. שלוש מקבילות תרגומיות אלו מתאימות לשלוש ההגדרות המילוניות של

¹³ מספר זה אינו כולל היקרויות שבהן מופיע השם הפרטי "רב-סריס", שבכל התרגומים מתועתק כך ואינו מתורגם. ¹⁴ התפוצה בחלוקה לספרים: בראשית (4), שמואל א' (1), מלכים א' (1) ו-ב' (4), דברי הימים א' (1) ודברי הימים ב' (1).

¹⁵ Officer – one who holds an office of trust, authority, or command (Merriam-Webster).

¹⁶ התפוצה בחלוקה לספרים: ירמיהו (5), ישעיהו (3), מלכים ב' (2), דניאל (7). ¹⁷ Eunuch - a castrated man placed in charge of a harem or employed as a chamberlain in a palace (Merriam-Webster).

¹⁸ התפוצה בחלוקה לספרים: מלכים ב' (1), אסתר (12).

¹⁹ Chamberlain - an attendant on a sovereign or lord in his bedchamber (Merriam-Webster).

אבן-שושן: הגדרה 1 = Eunuch, הגדרה 2 = Chamberlain, הגדרה 3 = Officer. יש לציין כי במילון עברי-אנגלי בן-ימינו, המונח המקביל הראשון ל"סריס" הוא Eunuch²⁰.

לאור ממצאים אלה ברצוני לבחון שתי שאלות: האחת - על בסיס מה חלה ההנהרה במילה "סריס" בתרגום לאנגלית בהיקריות שבהן תורגמה כ"officer" וכ-"chamberlain", והאם ניתן למצוא ראיה לתרגום מסוג זה במקורות שמהם הושפע התרגום לאנגלית? והשנייה – האם ניתן לעמוד על המכנה המשותף לכל ההיקריות שבהן תורגמה המילה כך או אחרת?

בתה"ש בשתי היקריות בלבד²¹, בבראשית 37: 36 ובישעיה 7: 39, מתורגמת המילה "סריס" למילה "σαδοντι", שפירושה 'אדם מסורס'. מילה זו מוכרת היטב בכתבים הלניסטיים, אך בתה"ש היא מופיעה, כאמור, רק פעמיים (Wevers 1993:630). כמעט בכל יתר ההיקריות מתורגמת המילה "סריס" על צורתיה בתרגום זה באמצעות המילה "ευνουχος", שפירושה 'פקיד מלכותי'²², אך בירמיהו 19: 34 (בתה"ש: ירמיהו 19: 41) ובדברי הימים א' 1: 28 מופיעה בתה"ש מקבילה שלישית למילה העברית "סריס": המילה היוונית "δυναστασ", שפירושה 'גיבור' או 'שר/מושל'²³. כלומר, בתה"ש מופיעות שלוש מקבילות למילה העברית "סריס" – שתיים נדירות והשלישית שכיחה. יש לציין כי מבחינת איות, הרי שדווקא המילה הנפוצה יותר, "ευνουχος", נכתבת באותיות לטיניות כך: eunoucos, ומקבילה מבחינה זו ל"eunuch".

בספרות המחקר שבה עיינתי לא נמצאה סיבה לתפוצה מתמיהה זו של המקבילות היווניות. תפוצה זו מעוררת תמיהה במיוחד על רקע העובדה שבאותם הספרים, ולעתים בסמיכות כתובים או בסמיכות הקשרית, ישנו שימוש בשתי מקבילות שונות. לדוג': בבראשית 37: 36, כאמור, מופיעה המקבילה הנדירה יחסית "σαδοντι" לתרגום המילה "סריס" המתארת את פוטיפר, בעוד שבמרחק פרק אחד (שבו מסופר סיפור יהודה ותמר ומופסקת השתלשלות הקורות את יוסף במצרים), בבראשית 1: 39, מובא שוב שמו ותוארו של פוטיפר, כשהפעם המקבילה היוונית למילה "סריס" היא "ευνουχος" השכיחה יותר. כמו כן, ההיקרות בישעיהו 7: 39, שבה יש שימוש במילה היוונית הנדירה יותר בתה"ש, זהה בהקשרה להיקרות אחרת במלכים ב' 18: 20, שם שוב יש שימוש במקבילה השכיחה יותר בתה"ש.

בשני המקומות שבהם מתרגם תה"ש "σαδοντι", מתרגם ה-KJV פעם אחת "officer" (בראשית) ופעם אחת "eunuch" (ישעיהו), כך שאין הקבלה בין המקומות שבהם מתרגם תה"ש 'מסורס' או 'פקיד מלכותי' ובין המקומות שבהם עושה ה-KJV שימוש במילים מקבילות

²⁰ אלקלעי 1981: 1823.

²¹ יש לציין כי בשתיים מתוך 42 ההיקריות (ירמיהו 19: 34 וירמיהו 7: 38) בתרגום השבעים מחליף כינוי גוף את המילה "סריס/ים", ועל כן מדובר כאן בשתיים מתוך 40 היקריות של המילה סריס בתה"ש שבהם מתורגמת כך המילה. (הערה שלי ולא של Wevers 1993).

²² פירוש המילה אצל Wevers 1993:630. צפור (2006: 463) מציין כי לא ברור לו מה ההבדל בין שני המונחים היווניים.

²³ פירוש המילה אצל צפור 2006: 463-464. Wevers (1993) מציין את קיומה של המקבילה אך לא מבאר אותה. יש לציין שאת ההיקרות בירמיהו מציינים הן Wevers (1993) והן צפור (2006), אך ההיקרות השנייה בדברי הימים א' אינה נדונה על ידי אף אחד מהשניים.

באנגלית. כמו כן, בשני המקומות שבהם מתרגם תה"ש "δυναστᾶς", מתרגם ה-KJV פעם אחת "eunuch" (ירמיהו) ופעם אחת "officer" (דברי הימים א').

ומה בוול? ובכן, שם המצב פשוט בהרבה: כנגד כל ההיקרויות מתורגם "eunuchus" ללא כל הנהרה. ייתכן שבתופעה זו באה לידי ביטוי חזרתו של הירונימוס למקור העברי כאמצעי להכרעה בין תרגומים שונים לאותה המילה.

לסיכום, בתשובה לשאלת המקור התרגומי שעליו מסתמך ה-KJV בהנהירו את המילה "סריס", נראה שהוול' אינה משמשת מקור מעין זה. לקיומם של יותר מתרגום אחד למילה העברית "סריס" ניתן, עם זאת, למצוא הד בתה"ש, אך בשל העובדה שמדובר במקבילות ביוונית עתיקה, קשה כיום לקבוע מהנתונים שבידי האם מדובר בשלוש מקבילות שלכל אחת משמעות שונה, כפי שעולה מהתרגום לאנגלית ואולי בהתאם לשלוש המשמעויות השונות העולות ממנו, או שמא לשתיים מבין שלוש המקבילות היווניות משמעות דומה, ועל כן הדמיון בין היוונית לאנגלית פחות. כלומר, לתרגום השלישי, הלא הוא המילה "chamberlain", אין מקבילה מפורשת בתה"ש, וקיים בו רק הניגוד "eunuch" לעומת "officer". הבדל נוסף בין שלוש המקבילות ביוונית ובין שלוש המקבילות באנגלית הוא שכיחות השימוש בהן. בעוד שבתה"ש יש העדפה סטטיסטית מובהקת למילה "ευνουχος" על פני שתי האחרות, הרי שב-KJV כמעט שאין עדיפות מספרית לאחת המקבילות, וממילא אף אין כל הקבלה בשימוש בהן בין הטקסטים.

לשאלת המכנה המשותף בין ההיקרויות, נראה שהמכנה המשותף הבולט ביותר הוא התפוצה בספרים השונים: מלכים ב' הוא הספר היחיד שבו ניתן למצוא את כל שלושת התרגומים, אם כי במרבית הפעמים נעשה בו שימוש במילה "officer". כל יתר הספרים דבקים בתרגום אחד למילה "סריס", כשברובם המילה מופיעה בין 5-1 פעמים, אך בחלקם מדובר במספר רב יותר של היקרויות שמתורגמות תוך שימוש עקבי באותה המילה. למשל, כל 12 ההיקרויות במגילת אסתר מתורגמות על ידי המילה "chamberlain", כל 7 ההיקרויות בדניאל מתורגמות על ידי המילה "eunuch" וכל 4 ההיקרויות בבראשית מתורגמות באמצעות המילה "officer". כלומר, נראה כי בראש ובראשונה הגיוון במקבילות התרגומיות נובע מכך שהספרים לא תורגמו לאנגלית בידי אותו המתרגם ונגרם עקב שיקולי המתרגם ובחירותיו בעת התרגום.

בנוסף ניתן לציין כי ב-33 היקרויות יש פירוט נוסף לגבי הסריס, כגון "סריס פְּרָעָה שֶׁר הַטְּבָחִים" (בראשית 37: 36; 1: 39), "סריס אֶחָד אֶשֶׁר-הָיָה פְּקִיד עַל-אֲנָשֵׁי הַמְּלָחָמָה" (ירמיהו 52: 25), "שְׁמֶר הַפִּילִגְשִׁים / שְׁמֶר הַנְּשִׁים" (אסתר 2: 14; אסתר 2: 15) וכיו"ב, או שמן ההקשר ניתן לדעת על הסריס המוזכר פרטים נוספים. פרטים אלו ייתכן שהשפיעו על הבחירה בתרגום, ועל כן באסתר, לדוגמה, רווח השימוש ב-chamberlain – מונח המתייחס בראש ובראשונה לאחראי על מגורי המלך והמלכה. עם זאת, יש לציין כי בתשע היקרויות בדברי הימים, ירמיהו, ישעיהו ומלכים, שבהן ההקשר אינו ברור ואין פרטים נוספים על הסריס/ים המוזכר/ים, רק בחמש מתרגם ה-KJV "eunuch" כפי שניתן היה לצפות, ואילו בארבע הנותרות מתרגם "officer" (3)

ו-"chamberlain" (1)²⁴. כמו כן נראה כי הספר שבו מופיעה המילה "סריס" בכל היקרות הוא ככל הנראה מכנה משותף חזק יותר, שכן, באסתר, לדוגמה, מופיעים פעמיים גם "בְּגִתָּן וְתַרְשָׁן שְׂנֵי-סְרִיסֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁמֵרֵי הַסֵּף" (2: 21 ; 6: 2), ועל אף שפירוט תפקידם יוצר סתירה עם המונח chamberlain, כך מתורגמת המילה "סריס" המתארת אותם. כלומר, גם במקום שבו ניתן מן ההקשר להביא ראיה לבחירה באחת משלוש אפשרויות התרגום, הרי שההקשר אינו מהווה בסיס לתרגום עקבי: במקומות שבהם תובע ההקשר שימוש במונח אחיד ישנם חילופים בין המונחים, ובמקום שבו אין ההקשר תובע אחידות בתרגום, יש שימוש עקבי באותו המונח.

לסיכום, המילה המקראית "סריס" מתורגמת לאנגלית באמצעות שלוש מילים: "eunuch", "officer" ו-"chamberlain". התפוצה בספרים השונים מלמדת על דבקות של כל ספר (מלבד מלכים ב') באחד המונחים, ומן ההקשר ניתן לעתים להסביר מדוע נבחר אחד המונחים, אך ההסבר ההקשרי אינו עקבי ומדובר במכנה משותף חזק פחות מאשר הספר שבו מצויה ההיקרות.

סיכום ומסקנות

מהשוואת המילה הנדירה "פסים" והמילה הנפוצה "סריס" בתרגומי המקרא ליוונית, ללטינית ולאנגלית עולה מחד גיסא כי ה-KJV יונק בתרגומו משני התרגומים האחרים, הקדומים לו, ומאידך גיסא כי המקבילות התרגומיות שבהן הוא נוקט מגוונות ומשתנות מספר לספר, ככל הנראה לאור העובדה שבביצוע תרגומו חברו יחד עשרות מתרגמים שונים. כך, למשל, בתרגום המילה "סריס" ישנו הד מפורש לשתיים מתוך שלוש המקבילות התרגומיות שבהן נוקט ה-KJV כבר בתה"ש ליוונית, אך ההכרעה לגבי השימוש בכל אחת מהן מושגת בראש ובראשונה בתלות בספר שבו היא מופיעה. כך הוא גם בניתוח המילה הנדירה "פסים" – ה-KJV ממשיך את המסורת הפרשנית שמצויה בבראשית הן בתה"ש והן בוול', אך בהיקרות הנוספת בשמואל ב' נמשכת הבחירה במובן 'ססגוני' על אף שבוול' קיים פירוש נוסף, המוכר גם מהמסורת הפרשנית היהודית הקדומה למקרא וגם מתרגומים מקובלים נוספים ליוונית. ברי כי על סמך שתי מילים אקראיות לא ניתן לקבוע הכרעות כלליות לגבי היחס של ה-KJV לתה"ש ולוול' או לגבי נטיות לבם של מתרגמיו, אך הבחירה הן במילה נדירה והן במילה נפוצה העלתה בכל זאת מסקנות מקומיות מעניינות, שאפשר ומחקר על קורפוס גדול יותר יאששן או יפריכן.

²⁴ זו ההיקרות היחידה של "chamberlain" מחוץ למגילת אסתר.

רשימת מקורות

הקורפוס

מקראות גדולות : מקראות גדולות. ירושלים : פרנק, 1998.

צפור 2006 : צפור, מ. תרגום השבעים לספר בראשית. רמת-גן : הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2006.

KJV: *The Bible: Authorized King James Version*. New York: Oxford University Press, 1998.

Septuagint: <http://spindleworks.com/septuagint/septuagint.htm>
(תאריך כניסה אחרון : 31.8.2008)

Septuagint in English: <http://www.ecmarsh.com/lxx>
(תאריך כניסה אחרון : 31.8.2008)

Vulgate: <http://vulgate.org>
(תאריך כניסה אחרון : 31.8.2008)

ספרות עיון ומחקר

אבן-עזרא : אבן-עזרא, מ. שירי החול – ספר ראשון. ברלין : הוצאת שוקן, תרצ"ה. ירושלים : קרית ספר, 1982.

אבן-שושן 1982 : אבן שושן, א. קונקורדנציה חדשה לתורה, נביאים וכתובים. ירושלים : קרית ספר, 1982.

אבן-שושן 2003 : אבן-שושן, א. מילון אבן-שושן מחודש ומעודכן לשנות האלפיים. ירושלים : המילון החדש בע"מ, 2003.

אלקלעי 1981 : אלקלעי, ר. מילון עברי-אנגלי שלם. ירושלים-רמת-גן : מסדה בע"מ, 1981.

אנציקלופדיה יודאיקה : *Encyclopedia Judaica*. Jerusalem: The Macmillan Company, 1971.

האנציקלופדיה העברית: האנציקלופדיה העברית. ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, תשל"ט.

- Kedar-Kopfstein 1968:** Kedar-Kopfstein, B. (1968) *The Vulgate as a Translation Some Semantic and Syntactical Aspects of Jerome's version of the Hebrew Bible*. (Thesis submitted for the degree "Doctor of Philosophy"). Jerusalem: Hebrew University.
- Merriam-Webster:** The Merriam-Webster Online Dictionary:
<http://www.merriam-webster.com>
(תאריך כניסה אחרון: 31.8.2008)
- Nida 1994:** Nida, E. (1994). "The Sociolinguistics of Translating Canonical Religious Texts", *TTR*, vol. VII (1), pp. 191-217.
- Snell-Hornby 1995-1996** Snell-Hornby, M. "Word of God or Work of Art? The English Bible as a Literary Translation". *Annali della Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori (San Pellegrino)*, V-VI, 1995-1996, pp. 197-205.
- Wevers 1993:** Wevers, J. W. *Notes on the Greek Text of Genesis*. Atlanta: Scholars Press, 1993.